

Zieleń jako element kompozycji urbanistycznej na przykładzie Wrocławia i Kopenhagi

Martyna Surma

Public Greenery as the Part of Urban Composition on the Example of Wrocław and Copenhagen

Wprowadzenie

Introduction

Tereny zieleni to temat coraz mocniej akcentowany we współczesnej teorii urbanistyki. Szczególną rolę tym obszarom nadano w wieku XX, choć początki to czasy znacznie wcześniejsze. Powszechne stosowanie terenów zieleni wynika z ich wielu ról. W temacie artykułu została przedstawiona jedna z nich, a mianowicie aspekt świadomej kompozycji przestrzennej, w której element żywy stanowi roślina będąca równorzędnym architekturze składnikiem tkanki miejskiej. Podkreślony został aspekt wizualny, kładący nacisk tym samym na istotę kształtowania przestrzeni o wysokiej jakości estetycznej. Rolą architekta krajobrazu jest taki sposób kreacji otoczenia, który pozwoli na uzyskanie określonych wrażeń na jego użytkowników.

Temat artykułu obejmuje swoim zakresem obszary miejskie, które stanowią przestrzeń gęsto zaludnioną. Tereny takie są, poprzez ich silną urbanizację, często zdegradowane, powodując zanik pierwotnego kontaktu człowieka z przyrodą. Środowisko miejskie wymaga jednak odrębnej analizy kompozycyjnej. Wprowadzana zieleń powinna stanowić element zintegrowany z elementem architektonicznym, który zazwyczaj już istnieje i wobec którego architekt krajobrazu nie może pozostać obojętny.

Współczesne technologie stwarzają nowe możliwości w kształtowaniu przestrzeni miejskiej. Pozwalają one na szerokie wprowadzanie zieleni w krajobraz miasta, powodując czasem świadome odwracanie jej standardowego wykorzystania i redefiniowanie pojęć związanych ze strukturą układu urbanistycznego. Efektem jest nowa rola zieleni w kompozycji przestrzennej. Wykorzystanie wiedzy z zakresu percepcji otoczenia pozwala na uzyskanie określonych wrażeń na jego odbiorcy, który stanowi ostatnie, zarazem najważniejsze ogniwo w procesie projektowania. To dla niego właśnie architekt krajobrazu kształtuje przestrzeń, którą człowiek następnie oceni poprzez chętnie przebywanie.

Na miejsce analiz teoretycznych zostały wybrane dwie aglomeracje miejskie. Pierwszą z nich jest Wrocław. Duże, rozwijające się miasto, pełne zieleni oraz historycznych założeń parkowo-ogrodowych. Dzięki stale powstającym nowym zabudowaniom stwarza doskonałe możliwości kształtowania nowej – nawet eksperymentalnej – architektury krajobrazu, a modernizacja zabytkowych obiektów architektonicznych powinna stwarzać okazję do rewitalizacji starych, często bardzo dobrych realizacji, które straciły swój pierwotny wygląd na skutek zaniedbania na przestrzeni lat.

Drugim obiektem badań została wybrana aglomeracja Kopenhagi. Miasto, które swym układem przestrzennym zieleni (promienisty układ

zieleni) stanowi przeciwwagę dla przykładu wrocławskiego (pierścieniowy układ zieleni). Mnogość historycznych, jak i bardzo współczesnych założeń zieleni może stanowić jednak inspirację w kreowaniu zielonego wizerunku Wrocławia.

Zagadnienia percepcji i przestrzeni jako wstęp do kompozycji urbanistycznej

'Perception' and 'space' as the introduction to the urban composition

Problematyka odbioru przestrzeni zurbanizowanej to podstawowe zagadnienie, które pojawia się przy projektowaniu miejskich założeń architektoniczno-krajobrazowych. Wpływ środowiska przestrzennego na psychikę, doznania estetyczne i przyzwyczajenia człowieka występują przede wszystkim w skali urbanistycznej. Rozwojowi urbanistyki towarzyszą obecnie wnikliwe badania nad oddziaływaniem formy przestrzeni na psychikę człowieka. Przeprowadzane analizy wpływu formy przestrzeni miejskiej na człowieka – obserwatora i jego wrażenia w czasie poruszania się w jej obszarze prowadzą do rozważań: "Jak kształtować przestrzeń, aby świadomie wykorzystać jej oddziaływanie na człowieka?". Zwiększanie się in-

tensywności procesu urbanizacji wymaga z pewnością bardziej świadomego gospodarowania przestrzenią i świadomego tworzenia jej formy. Projektowanie przestrzeni powinno spełniać określone potrzeby i wytyczone cele, jednocześnie unikając przypadkowości formy. Stosowanie różnorodnych elementów kompozycji przestrzennej w sposób zamierzony pozwala przewidzieć oddziaływanie tych czynników na "obserwatora", który jest jednocześnie "uczestnikiem" miejsca [Wejchert 1984]. Środowisko przestrzenne powinno zapewnić jego użytkownikowi właściwą "jakość życia", przez co rozumie się m. in. czynniki estetyczne, kulturowe i psychiczne [Wejchert 1984]. Kształtowanie przestrzeni jest także dziedziną twórczości, której jednym z ogniw jest kompozycja.

Korelacja człowiek – przestrzeń ma także swoje ściśle psychologiczne uwarunkowania, oparte na prawach teorii widzenia i percepcji, których znajomość może być wykorzystana w zamierzonym kształtowaniu przestrzeni. Temat "człowiek – miasto" pojawia się w kontekście psychologii środowiskowej, której istotą jest związek między człowiekiem a środowiskiem na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Oznacza to kształtowanie osobowości człowieka poprzez projektowanie środowiska, w którym ten żyje [Bell i in. 1996]. Świadczy to o istotnym wpływie przestrzeni kształtowanej w sposób wysoce estetyczny na podniesienie standardów życia mieszkańców miast. Ponad-

to – w odniesieniu do odbioru przestrzeni przez obserwatora – atrakcyjne miejsca sprzyjają ich zapamiętywaniu, odróżniając się od reszty otoczenia formą, treścią (funkcją), wyjątkową czytelnością układu [Szewczuk 1977]. Według postulatów psychologii ekologicznej Barkera (1951), „miejsce determinuje nasze zachowanie” [Bell 1996]. Czyli konieczne jest takie projektowanie, którego efektem będzie wytworzenie więzi pomiędzy miejscem a jego potencjalnym użytkownikiem. Właściwie zakomponowana przestrzeń miejska wywoła w odbiorcach poczucie akceptacji i przywiązania, chęć przebywania i zatrzymania się w niej, a więc jej funkcja zostanie spełniona. Niczym dzieło sztuki, może wpływać na stan psychiczny, dawać spokój, radość czy pobudzać wszechstronny rozwój.

Pomocą w ocenie środowiska miejskiego może być metoda mapowania poznawczego wprowadzona przez Kevina Lyncha (1960). Obraz miasta, według niego, kształtuje się na podstawie wzajemnej relacji pomiędzy widzem a środowiskiem jego obserwacji [Sykta 2006]. Przestrzeń to continuum wrażeń, ciągłość bodźców, które do nas docierają, a więc jest to swego rodzaju ciąg czasoprzestrzenny [Lynch 1960]. Podobnym spostrzeżeniem na temat percepcji otoczenia jest tworzenie i analiza krzywej wrażeń jako sposób interpretacji przestrzeni miejskiej [Wejchert 1984]. Przeprowadzone badania wyraźnie wskazują na bezpośred-

nie działanie relacji człowiek – miasto. Oznacza to więc, iż organizacja i sposób kształtowania danego otoczenia wywiera istotny wpływ na psychikę jego odbiorcy. Ponadto, nawet pomimo indywidualnych różnic w odbiorze przestrzeni, skłonność człowieka do geometryzacji pozwala określić, które z miejsc będzie bardziej lub mniej atrakcyjne. Jest to już bezpośrednio nawiązanie do problematyki kompozycji urbanistycznej, która z założenia opiera się na zasadach geometrii. Także proporcja w układzie brył, jeśli do brył sprowadzimy architekturę i elementy przyrodnicze, może pomóc w ocenie atrakcyjności miejsca. Wiele prawidłowości występuje jako zależności oddziaływania form powstałych w przestrzeni na doznania poruszającego się w niej człowieka – obserwatora. Takie zależności powodują świadome kształtowanie kompozycji urbanistycznej, co pozwala wywoływać nastroje i napięcia zgodne z danym układem przestrzennym [Hauxner 2007].

Celem kompozycji przestrzennej jest tworzenie układów przestrzennych o cechach określonych, powodujących powstawanie zamierzonej sekwencji wrażeń [Wejchert 1984]. Przyczyną tego jest jednakowe lub bardzo zbliżone oddziaływanie przestrzeni na wielką liczbę jednostek o indywidualnych cechach i subiektywnych doznaniach [Gibson 1950]. Badania fizjologiczne, psychologiczne – psychologia humanistyczna, potwierdzają, że wra-

Ryc. 1. Kongens Nytorv w Kopenhadze, kompozycja zieleni towarzysząca zabudowie historycznej tworząca element elewacji obiektu, forma strzyżenia podkreśla element wejściowy (kształt łuku), symetria kompozycji zieleni stanowi kontynuację symetrii całego założenia architektonicznego, element zieleni jest równorzędny architekturze elementem tworzącym ścianę analizowanego wnętrza urbanistycznego

Fig. 1. Kongens Nytorv in Copenhagen, the green composition accompanies the historical building – part of the elevation, the shearing form stresses the input element (arc shape), symmetry of the composition of green is a continuation of the symmetry of the complex architectural setting-up, element of green is an equal architecture element forming the wall of the analyzed urban interior.

Ryc. 2. Det Kgl. Bibliotek w Kopenhadze, zieleni tworząca elewację obiektu architektury

Fig. 2. Det Kgl. Library in Copenhagen, the greenery as the part of the architectural elevation

żenia odbierane przy oglądaniu konkretnych form przestrzennych są zbliżone u wielu osób, prawidłowo odczytujących ich względną wielkość. Świadczy to o istotnej roli percepcji wzrokowej zarówno w procesie projektowania, jak i ocenie danej kompozycji [Gehl, Gemzre 2004].

Przykładem indywidualizacji danej kompozycji przestrzennej jest wykorzystanie powszechnie znanych praw: pozornego skracania się odległości oraz pola martwego. Te prawa fizyki dotyczą bezpośrednio procesu percepcji wzrokowej u człowieka, stwarzając szerokie możliwości projektowe. Przestrzeń wizualna różni się od przestrzeni: słuchowej i ruchowej. Organizacja ludzkiej przestrzeni zależy prawie wyłącznie od wzroku. Inne zmysły tylko rozszerzają i wzbogacają przestrzeń wizualną [Tuan 1987]. Wartość estetyczna krajobra-

zu jest uważana za jedną z jej podstawowych funkcji [Jakle 1987].

Problem percepcji w kompozycji przestrzennej pojawia się również w założeniach psychologii postaci [Wertheimer 1912]. Teoria ta dotyczy relacji pomiędzy całością a częściami, które się na nią składają, a przede wszystkim dotyczy tego, jak całość i jej części są postrzegane przez umysł oraz jak całość jako figura wyłania się z tła. Podstawowe przesłanie teorii Gestalt (1912) zawiera się w zdaniu: „Całość to coś więcej niż suma jej elementów”. Jednak termin „percepcja” to w teorii Gestalt nie tylko doznanie, odczucie czy wrażenie powodowane przez fizyczne bodźce zewnętrzne. To cały zakres (wachlarz) doświadczeń, które są związane z postrzeganiem rzeczywistości. Percepcja przestrzeni jest uważana za proces zło-

żony zależny od wielu czynników [Norberg-Schulz 2000].

Pojęcie percepcji nierozzerwalnie związane jest z zagadnieniem przestrzeni, które bezpośrednio dotyczy samego procesu projektowania. Jej definicja pojawia się głównie w literaturze filozoficznej. Jednym z głównych teoretyków architektury, który wprowadził ideę przestrzeni do urbanistyki, był A. E. Brinckman (1925). Stosował on nowe pojęcia w swojej teorii przestrzeni, takie jak: ramy przestrzenne, efekt przestrzenny, kształt przestrzenny, projektowanie przestrzenne, wypełnianie przestrzeni, porządkowanie przestrzeni itp. [Cornelis 1980].

Wyobraźnia przestrzenna jest odbiciem ludzkich zmysłów, dzięki czemu można interpretować przestrzeń jako zamierzony efekt kompozycyjny. Można ją opisać, podzielić, ustalić kryteria jej oceny, nadać jej konkretne wartości materialne, a także uznać ją za własną, przychylną lub uświęconą. W ujęciu geometrycznym, przestrzeń występuje jako pojęcie abstrakcyjne, jednak tworzone na podstawie pierwotnych doświadczeń przestrzennych człowieka, polegających na wyszukiwaniu wzorców geometrycznych w naturze. Rezultatem tych działań są regularne formy wytworów ludzkich rąk oraz regularne zasady sytuowania w przestrzeni wszystkiego tego, co z woli człowieka zostało osadzone na nowym miejscu [Chmielewski 2001].

Ryc. 3. Amagerbro w Kopenhadze, zielone podłogi ograniczające strefy zabudowy mieszkaniowej

Fig. 3. Amagerbro in Copenhagen, green floors restricting zones of residential settlement

Ryc. 4. Pl. Bema we Wrocławiu,
dziedziniec zabudowy mieszkaniowej

Fig. 4. Bema Square in Wrocław,
settlement's courtyard

Wizualizacji pomysłów służy „język projektowy” – wzorniki, symbolika, układy kompozycyjne [Krenz 1997]. Oznacza to ustalenie środków projektowych przełożonych na konkretne formy ogrodowe i architektoniczne, a więc trzy wymiary i czas, wpisujących w przestrzeń miasta proponowane zmiany. Owo wpisanie będzie rozumiane jako kształtowanie ku założonemu odczytowi (zgodne z zamierzeniami projektantów) nowych, kreatywnych form przestrzennych, wychodzących naprzeciw potrzebom mieszkańców miast [Kępkowicz 2008].

W literaturze pojawia się pojęcie przestrzeni na przestrzeń egzystencjalną i architektoniczną [Norberg-Schulz 2000]. Przestrzeń egzystencjalną określa się jako stabilny system schematów percepcyjnych – tzw. „obraz” otoczenia. Jej cechą charakterystyczną jest stałość. Percepcja takiej przestrzeni odbywa się poprzez rozpoznawanie – poszukiwanie systemu podobieństw, a następnie powiązanie poszczególnych elementów z konkretnymi miejscami, usytuowanymi w danej przestrzeni. Możliwe jest opisanie struktury bycia, jaką ta przestrzeń tworzy. Składają się na nią: centrum i miejsce, kierunek i droga oraz teren i strefa. Idea centrum (miejsce) wynika z „subiektywnego scentralizowania” przestrzeni człowieka. W spontanicznym odczuciu jest określane jako trudno dostępne, miejsce spodziewanego odkrycia bądź niespodziewanie odkryte, wspólne wielu jednostkom. Po-

nieważ każde miejsce zawiera kierunki, stanowią one kolejny element struktury przestrzeni. „Strefy” z kolei są to nacechowane tereny podzielone przez drogi. Podstawowe interakcje, jakie kształtują się w otoczeniu, identyfikują charakter danego miejsca [Norberg-Schulz 2000]. Interakcja danego miejsca z jego otoczeniem to podstawowy aspekt przestrzeni egzystencjalnej, której wyrazisty obraz wpływa znacząco na byt człowieka.

Elementy przestrzeni egzystencjalnej pojawiają się na kilku poziomach: geograficznym, krajobrazu, urbanistycznym, prywatnych przestrzeni i rzeczy [Norberg-Schulz 2000]. Problem analizowanej kompozycji przestrzennej w aspekcie miejskim dotyczy bezpośrednio poziomu urbanistycznego, czyli środowiska powstałego na zasadzie interakcji elementów wytworzonych

przez człowieka. Poprzez swoją działalność, miasto otrzymuje właściwą mu tożsamość nadaną przez człowieka.

Przestrzeń architektoniczna określana jest jako „konkretyzacja” przestrzeni egzystencjalnej [Norberg-Schulz 2000]. Architektonicznym odpowiednikiem miejsca jest węzeł (według terminologii Lynch). Miejsce (węzeł) określa się jako element pokrewny zasadom bliskości i ograniczenia, które wymuszają koncentrację brył. Elementem geometrycznym o największej koncentracji jest kula. Dodatkowo podkreślenie miejsca stanowi jego wyniesienie, a więc wprowadzenie osi pionowej, która skupia wokół siebie daną przestrzeń. Oś to element, któremu według tej samej terminologii odpowiada droga. Składają się na nią elementy zarówno poziome, jak i pionowe. Strefy – dzielnice natomiast to lynchow-

Ryc. 5. Aquapark we Wrocławiu, spójna aranżacja kompozycji zieleni ze współczesnym obiektem architektonicznym, nowoczesne rozwiązania projektowe architektury krajobrazu podkreślają minimalistyczną formę budynku, zieleni tworząca strefę komunikacji pieszej wokół obiektu

Fig. 5. Water park in Wrocław, consistent arrangement of green composition with the of the contemporary architectural building, modern design solutions of landscape architecture emphasize a minimalist form of the building, green forming a pedestrian zone around the facility

skie tereny, którym obserwator nada- je swą własną identyfikację, powodując ich wyróżnienie w przestrzeni miasta. Na ich cechy składają się m.in. faktura, forma, detal, symbol. Ich powtarzalność determinuje określenie danej przestrzeni i jej architektoniczną identyfikację. Przejścia pomiędzy strefami umożliwiają bramy.

Elementy przestrzeni architektonicznej, podobnie jak to się dzieje z przestrzenią egzystencjalną, razem tworzą zintegrowaną całość. Powiązanie wewnątrz z ich formami zewnętrznymi to utworzenie pola archi-

tektonicznego wychodzącego poza granicę budynku [Norberg-Schulz 2000]. Jednym z poziomów przestrzeni architektonicznej jest poziom krajobrazu [Norberg-Schulz 2000]. Poziom miejski wyznacza natomiast synteza dzielnic, dróg i węzłów. Jest to poziom sformalizowany i zgeometryzowany. Oba poziomy dotyczą bezpośrednio przestrzeni zewnętrznej, a więc stanowią opozycję do przestrzeni wewnętrznej, której istotę stanowi obiekt architektoniczny.

Ryc. 6. Wytwórnia Filmów Fabularnych we Wrocławiu, zieleni podkreślająca betonową konstrukcję pergoli

Fig. 6. Feature Film Studio in Wrocław, the greenery underlining the concrete structure of the pergola

Systemy zieleni w kompozycji miasta

Greenery systems in the urban composition

Systemy zieleni w miastach wykształciły się w wyniku prowadzonej tkanki urbanizacji.

Tradycje średniowieczne z całym układem murów obronnych i fos stały się podstawą powstania układu pierścieniowego [Borcz 2002]. W wyniku zasypywania fos i likwidowania murów obronnych na nowych terenach zakładano tereny zieleni, które w postaci pierścieni zamknęły przestrzeń starego miasta. Wyróżnia się trzy pierścienie obwodowe: pierścień powstały na miejscu murów obronnych i fos, pierścień obwodowy wewnętrzny oraz pierścień obwodowy zewnętrzny, w którego skład wchodzi łąki, pola

i lasy otaczające miasto [Stępniewska 1996]. System ten był propagowany dla miast – ogrodów Howarda (1898). Przykładem miasta z zachowaną fosą miejską na dużym odcinku i zielenią miejską typu pierścieniowego jest Wrocław.

Wiele miast powstało na skutek urbanizacji terenów wzdłuż linii komunikacyjnych wychodzących promieniście z centrum. Powstałe w ten sposób wolne kliny wzdłuż linii zabudowy zaczęto przeznaczać na tereny zieleni. Taki układ rozbudowy terenów miejskich stał się podstawą wykształcenia systemu promienistego lub klinowego [Borc 2002]. System ten zapewnia nieodzowny proces przewietrzania miasta [Stępniewska 1996]. Zielone korytarze zapewniają mieszkańcom na szybkie wydostanie się z centrum, dając możliwość odpoczynku. Przykładem miasta przedstawiającym taki system jest Kopenhaga [Hare 2008]. Plan urbanistyczny duńskiej stolicy tzw. *Fingerplan* jest wielokrotnie przedstawianym wzorcem w literaturze planowania przestrzennego. Pierwotny „palczasty” układ infrastruktury kolejowej miasta – prowadzący od jego centrum – zapewnił wprowadzenie klinowego systemu zieleni [Jørgensen 2000]. Większość miast obecnie reprezentuje system zieleni kombinowany, tj. połączenie systemu pierścieniowego z promienistym.

System pasmowy występuje w zespołach urbanistycznych o założeniach regularnych, opartych na szachownicowej siatce ulic [Stępniewska 1996].

Jest to system zieleni często występujący na terenie Stanów Zjednoczonych. Przykładem są aleje spacerowe i bulwary.

System zieleni plamowy stanowi wariant niekorzystny ze względu na brak możliwości przewietrzania miasta [Stępniewska 1996]. Pomimo równomiernego rozmieszczenia zieleni, stanowi system zbyt rozdrobiony, nie dający możliwości kompleksowego połączenia. Powoduje dezintegrację całego układu ekologicznego, co stanowi główną przyczynę braku przyszłościowych rozwiązań dla tego typu idei strukturalnej. Wykształcił się w miastach rozwijających się bez wyraźnego planu. Nie jest więc zalecany ze względów estetyczno-kompozycyjnych.

Podłoga, ściany i strop w kompozycji przestrzennej

The floor, walls and roof in the space composition

Podłoga, ściany i strop to elementy tworzące trzy wymiary oglądane i przeżywane przez człowieka, których ukształtowanie decyduje o wartości plastycznej zespołu przestrzennego. Dzięki artykulacji podłogi, ścian i sufitu albo ich kombinacji możliwe jest uzyskanie efektu ciągłości w głąb, niezależnej od geometrii [Norberg-Schulz 2000]. Podłoga w znaczeniu urbanistycznym jest

to teren stanowiący podstawę całego zespołu, dobrze widoczny w części lub w całości, pozwalający na odczucie wnętrza w skali do człowieka [Wejchert 1984]. Przykładem zielonej podłogi urbanistycznej jest trawnik lub łąka kwietna. Problem kształtowania podłogi urbanistycznej początkowo traktowany był za mało istotny. Projekty wnętrz opierały się głównie na architekturze, która stanowiła główny czynnik decydujący o charakterze miejsca. Zwiększanie się zabudowy wysokiej w miastach, skrzyżowania wielopoziomowe czy zwielenienie poziomów ruchu, przestrzenność urbanistyki spowodował wzrost znaczenia podłogi urbanistycznej, możliwej do oglądania z góry. Brak napięć architektonicznych, indywidualnych form zieleni i ciekawego rysunku podłogi przyczynia się do wrażenia monotonii [Wejchert 1984].

Na terenach płaskich powierzchnie trawników są ekspozowane w mniejszym stopniu niż na wzniesieniach, które zwiększają dostrzegalną płaszczyznę terenu. Urozmaicony teren jest bryłą wymagającą szczegółowego opracowania. Znalezienie właściwej formy dla trawników jest jednym z poważnych zagadnień kompozycyjnych ze względu na rolę cokołu dla obiektów urbanistycznych. Obrzeża trawników mogą podkreślać dominanty kompozycyjne obrazu. Stanowią one płaskie, gładkie płaszczyzny równoważące pionowy budowlany i obiektów miejskich lub tło dla kom-

pozycji kwietników, rabat, krzewów, drzew i innych elementów architektury ogrodowej [Orzeszek-Gajewska 1982]. Efekt kontrastu jaśniejszego w słońcu trawnika i złożonej formy architektonicznej jest znakomity: gładka powierzchnia daje możliwość spokojnego odpoczynku wzrokowi ludzkiemu nieustannie pobudzanemu w przestrzeni zurbanizowanej do czynnej obserwacji i napięcia. Przykładem podłogi urbanistycznej w obecnej strukturze miasta coraz częściej jest także zielony dach użytkowany rekreacyjnie. W przypadku kompozycji zieleni podstawą może być także dziedzińiec lub tafla wody [Borc 2002]. Rysunek na podłodze zielonego wnętrza może stanowić również żywość [Orzeszek-Gajewska 1982].

Ściana urbanistyczna pojawia się w kilku podstawowych formach i w niezliczonej ilości odmian. Podział ścian opiera się na [Wejchert 1984]:

- ścianach jednoplanowych,
- ścianach wieloplanowych.

Ściany jednoplanowe występują w zespołach architektonicznych i krajobrazowych jako np. płaszczyzny zieleni, tworząc wyraźne ograniczenie przestrzeni i stanowiąc jednocześnie granicę widoczności, przeszkodę przesłaniającą wszystko, co się poza nią znajduje. Ponieważ układy proste występują w przestrzeni stosunkowo rzadko, najczęstszą formą ścian są układy wieloplanowe, złożone z różnych wątków: architektury, zieleni i elementów krajo-

brazu. Elementy te mogą znajdować się w różnych odległościach od obserwatora.

Ściany najłatwiej jest zdefiniować w skali architektonicznej, zwłaszcza na przykładzie prostokątnych planów wnętrz. Łatwo wyczuwalna w przestrzeni może być także ściana w skali urbanistycznej, nawet jeśli nie jest bezpośrednio zamknięciem danego wnętrza (układy placowe, uliczne).

Ujęcie dalekiego widoku w ramy obiektów pierwszoplanowych wydobywa odległość w całej okazałości i podkreśla znaczenie odcinka położonego daleko, przyciągającego wzrok obserwatora. Przełamanie lub podział ściany może także nastąpić w miejscach występowania form dominujących, unikalnych lub wyraźnym przejściu od jednego tworzywa do drugiego – od architektury do zieleni [Wejchert 1984]. Ściany stanowią zwykle gęsto rosnące drzewa, co daje w efekcie pełne zamknięcie widoku. Ażurową ścianę tworzą drzewa sadzone w większych odstępach, może być to także pergola lub trejaż z pnącą roślinnością [Borc 2002]. Całą ścianę czy nawet niejako komnatę bez stropu może stanowić także żywość [Orzeszek 1982].

Ściany stanowią często element stropu w kompozycji urbanistycznej, wpisując go jednocześnie w oglądany obraz. Możliwy jest również efekt odwrócenia, tzn. wpisanie stropu w element ściany (duże powierzchnie szklanych elewacji obiektów architektury).

Trzecim podstawowym tworzywem urbanistycznym jest strop. W założeniach zielonych jest to zwykle niebo, niekiedy gałęzie drzew lub ażurowe przekrycie pergoli. Strop jako firmament nieba w kompozycji urbanistycznej jest szczególnie istotny w kompozycjach o dużym zagęszczeniu. Jego rysunek prowadzi wtedy linia architektury (gzymsy, dachy budynków). Jego znaczenie w kompozycji maleje wraz ze zwiększaniem się otwarcia przestrzeni. W układach miejskich strop jest wypadkową kompozycji zieleni i architektury. W układach stricte architektonicznych element stropu w postaci firmamentu pojawia się bardzo często w obiektach handlowo-usługowych. Duże przeszklenia dachów wprowadzają charakter publicznych wnętrz zewnętrznych, pozwalając jednocześnie na szerokie zastosowanie zieleni.

Wnętrza i otwarcia w krajobrazie miasta

Interiors and open spaces in the urban landscape

Pojęcie *enclosure* swój początek w teorii kompozycyjnej urbanistyki wywodzi od greckiej agory, gdzie pierwotnie oznaczało plac miejski jako wnętrze urbanistyczne. Geneza pojęcia to jednak wiek XIII i zapoczątkowany przez angielski parlament *Enclosure Acts* – system prawny umożliwiający grodzenie posiadanych nieruchomości gruntowych.

Przywilej początkowo dostępny władzy królewskiej, z czasem korzystanie z niego zostało umożliwione również szlachcie. Pojęcie *enclosure* poprzez swój silny wpływ na krajobraz angielski, stało się pojęciem dotyczącym już samej definicji percepcji przestrzeni – nadając jej swoisty sens. Pozwala podzielić krajobraz, tym samym przełamać *continuum* – jego cechą charakterystyczną. Park angielski zastosował *enclosure* po raz pierwszy w dziedzinie architektury krajobrazu [Böhm 2004].

Cechą charakterystyczną wnętrza jest jego ograniczoność i skończona forma przestrzenna [Wejchert 1984]. Wnętrze to, co na zewnątrz, to – według koncepcji przestrzeni egzystencjalnej – problem powstający podczas interakcji danego miejsca z otoczeniem [Norberg-Schulz 2000]. „Być wewnątrz” związane jest z koncepcją miejsca. Człowiek po uświadomieniu sobie tej korelacji zmienia wyraz wnętrza we własne „wnętrze”. Wnętrzu odpowiada formę „zamkniętą”, zgeometryzowane. Poprzez połączenie wnętrza ze światem zewnętrznym za pomocą linii kierunkowej, którą najczęściej stanowi linia prosta, uzyskujemy wzajemne przeniknięcie obu form, tym samym uzyskując dostęp do naszego wnętrza. Otwór zapewnia wnętrzu interakcje z otoczeniem.

Wnętrze urbanistycznie stanowi przestrzeń ograniczoną czytelnie ścianami, widocznymi bez przeszkód z określonego punktu widokowego [Wejchert 1984].

Pomiędzy ścianami lub wewnątrz nich mogą występować różnorodne otwarcia widokowe, które nie wpływają jednak na wrażenie wnętrza u obserwatora. Wyczuwalność ograniczenia przestrzeni uwarunkowana jest poprzez działanie dwóch czynników: stosunku długości ścian otaczających wnętrze do przerw pomiędzy nimi, czyli od stosunku zamknięć do otwarć oraz od stosunku rozległości wnętrza do wysokości jego ścian.

Krajobraz miejski składa się z szeregu wnętrza [Wejchert 1984]. Cechuje je różnorodność wobec wywoływanych wrażeń i napięć u obserwatorów. Wyróżnia się wnętrza proste, skończone oraz wnętrza złożone, sprzężone z innymi. Występują one bardzo często w układach miejskich, stanowiąc tym samym istotny element kompozycji urbanistycznej.

Wyróżnia się także wnętrza z dominantą. Samo wnętrze staje się wtedy elementem podporządkowanym. Dominantę pozwala podkreślić rysunek podłogi czy ukierunkowanie ścian. Zbyt duża ilość dominant w przestrzeni zurbanizowanej w bliskiej odległości powoduje wrażenie chaosu i niepokoju. Forma dominująca przestaje pełnić swe funkcję – przestrzeń jest silnie zdynamizowana w wielu kierunkach. Takie wnętrza, w przeciwności do wnętrza obojętnego, staje się wnętrzem agresywnym [Wejchert 1984].

W każdym wnętrzu występuje kilka charakterystycznych części: płaszczyzna stanowiąca podstawę, zwykle poziomą, boki w formie

mniej lub bardziej szczelnych ścian oraz zamknięcie górne – sklepienie. Pojawiają się też często elementy wolno stojące ustawione centralnie lub swobodnie w dowolnych miejscach [Borc 2002].

Przestrzeń wewnętrzną definiuje topologiczne zamknięcie [Norberg-Schulz 2000]. Konieczna jest jednak komunikacja ze światem zewnętrznym. Podstawowe cechy przestrzeni wewnętrznej to: centralizacja i ciągła granica, elementy ukierunkowujące, otwierające i prowadzące, proporcje, faktura, kolor i oświetlenie.

Podsumowanie

Conclusion

Zieleń jako element kompozycji urbanistycznej to wątek, który powinien stale przewijać się w procesie kształtowania tkanki miejskiej. Normowany prawem zapis o obowiązkowej powierzchni terenów zieleni nie wykorzystuje jednak potencjału, jaki stwarza architektom krajobrazu materiał roślinny. Zieleń jako istotny element struktury przestrzennej, poprzez swoją siłę oddziaływania na obserwatora może, a nawet powinien pełnić nie mniejszą rolę niż obiekty architektoniczne.

Wpływ terenów zieleni na odbiór krajobrazu miejskiego jest niezaprzeczalny. Stanowią one element kształtujący podłogę, ściany i strop w kompozycji przestrzennej. Plastyczność materiału umożliwia

wprowadzanie linii i płaszczyzn kierujących wzrok obserwatora, a także kreowanie wnętrza i otwarcie w krajobrazie miasta. Doskonale rozwiązanie stanowi zarówno zielona rama, podkreślająca punkty widokowe zurbanizowanej przestrzeni, jak również materiał roślinny akcentujący detal.

Istotą kompozycji zieleni w krajobrazie miasta warunkuje wzajemna relacja pomiędzy nią a otaczającą tkanką architektoniczną. Tylko takie całościowe projektowanie pozwala osiągnąć najlepszy efekt. Właściwe odczytanie skali, formy czy też charakteru danej przestrzeni staje się podstawą stworzenia wspólnej powierzchni kompozycyjnej.

Zdjęcia wykonała autorka.

Photographs made by author.

Martyna Surma

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Literatura

1. Bell P.A., Greene T.C., Fisher J.D., Baum A., 1996, *Environmental Psychology*, Harcourt Brace Jovanovich.
2. Borcz Z., 2002, *Elementy projektowania zieleni*, Wyd. AR, Wrocław.
3. Böhm A., 2004, "Wnętrze" w kompozycji krajobrazu. Wybrane elementy genezy analizy porównawczej i zastosowań pojęcia, Politechnika Krakowska, Kraków.
4. Chmielewski J. M., 2001, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
5. Cornelis V., 1980, *Space in Architecture*. The Netherlands Van Gorren Assen.
6. Gibson J.J., 1950, *The Perception of the visual World*. Houghton Mifflin, Michigan.
7. Hare R., 2008, *Copenhagen green areas*, University of Copenhagen, Copenhagen.
8. Hauxner M., 2007, *Urban Landscapes and Landscape Urbanism. Challenges to landscape architecture as a result of urban landscape changes. Contemporary Danish Landscape Architecture* KU, Copenhagen.
9. Jakle J. A., 1987, *The Visual Elements of Landscape*, Univ of Massachusetts Press.
10. Jørgensen J., Copenhagen, Evolution of the Finger Structure, Nordregio, Sztokholm.
11. Kępkowicz A., 2008, *Zieleń w przestrzeni publicznej* [w:] „Zieleń Miejska”, 2/2008.
12. Krenz J., 1997, *Architektura znaczeń*, Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
13. Lynch K., 1960, *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge MA.
14. Norberg-Schulz CH., 2000, *Bycie, przestrzeń i architektura*, Wyd. Murator, Warszawa.
15. Orzeszek-Gajewska B., 1982, *Kształtowanie terenów zieleni w miastach*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
16. Stępniewska B., 1996, *Tendencje kształtowania zieleni w wiekach XIX i XX w Europie*, Oficyna Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
17. Szewczuk W., 1977, *Psychologia zapamiętywania*, Wyd. PWN, Warszawa. 1977.
18. Tuan Y-F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
19. Wejchert K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wyd. Arkady, Warszawa.
20. Wertheimer M., 1912, *Doświadczalne Studia Odruchu Percepcji*, praca doktorska, Frankfurt.